

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.9

Білько О. П.,
старший викладач кафедри господарського права та процесу
Університету державної фіiscalної служби України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ КРЕДИТОРІВ

GENERAL DESCRIPTION OF METHODS OF PROTECTION OF RIGHTS FOR CREDITORS

У статті аналізуються способи захисту прав кредиторів у справах про банкрутство. Розглядаються основні дії кредиторів під час захисту своїх прав. Зазначається про нерівність кредиторів у процедурах у справах про банкрутство. Пропонуються конкретні дії щодо удосконалення прав кредиторів під час розгляду справ про банкрутство.

Ключові слова: банкрутство, кредитори, захист прав кредиторів.

В статье анализируются способы защиты прав кредиторов по делам о банкротстве. Рассматриваются основные действия кредиторов при защите своих прав. Отмечается неравенство кредиторов в процедурах банкротства. Предлагаются конкретные действия относительно усовершенствования прав кредиторов при рассмотрении дел о банкротстве.

Ключевые слова: банкротство, кредиторы, защита прав кредиторов.

In the article the methods of protection of rights for creditors are analysed in matters about bankruptcy. The basic actions of creditors are examined at the protection of the rights. Inequality of creditors registers in procedures of bankruptcy. Certain actions are offered in relation to the improvement of rights for creditors at consideration of businesses about bankruptcy.

Key words: bankruptcy, creditors, protection of rights for creditors.

Останнім часом проблема банкрутства суб'єктів господарювання та захист прав кредиторів у справах про банкрутство є наразі актуальну, так як більшість їх вимог не задовільняються повністю.

Проблемам способів захисту прав кредиторів приділяли певну увагу такі вчені, як М. Брагинський, А. Жуків, В. Мамутов, Б. Поляков, П. Пригуза, М. Телюкина, Г. Царик та інші.

У Господарському та Цивільному праві стосовно суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб використовується два терміни: «здійснення прав» та «захист прав» (ст. 20 Господарського кодексу (далі – ГК) України, ст. ст. 12 та 15 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України відповідно) [1; 2]. Проте ани ГК України, ані жодний інший нормативний акт не дають визначення та не розкривають суті цих двох понять, що ускладнює їх розуміння та застосування.

Спираючись на зміст ГК України, можна зробити висновок, що під терміном «здійснення» мається на увазі користування господарюючим суб'єктом власними правами, тобто здійснення активних дій із утіленням приписів закону в реальність. Терміни «здійснення» та «реалізація» не є рівнозначними між собою за обсягом та змістом. «Реалізація» права – це процес втілення правових приписів в поведінці суб'єктів права [3, с. 583]. Реалізація права завжди пов'язана тільки з правомірною поведінкою суб'єктів права. Це можуть бути активні позитивні дії (використання права чи виконання обов'язків) або бездіяльність суб'єктів (утримання від противправних дій).

Правові норми реалізуються в різних формах, що зумовлюється декількома чинниками. По-перше,

становищем того чи іншого суб'єкта в загальній системі права, його відношенням до правових приписів. По-друге, формою зовнішнього прояву правомірної поведінки.

За характером дій суб'єктів, їх активності та спрямованості розрізняють дотримання, виконання та використання. Дотримання норм права означає утримання від заборонених правом дій. Це пасивна форма поведінки суб'єктів у сфері правового регулювання, яка відбувається непомітно. Також можна сказати, що дотримання норм права є формою реалізації норм-заборон. Для виконання потрібна активна поведінка суб'єктів під час здійснення покладених на них обов'язків. На відміну від попередньої форми, за допомогою виконання реалізуються зобов'язальні норми. Під час використання норм права учасники правовідносин на свій розсуд реалізують належні їм права.

Уявляється, що ці форми реалізації прав цілком можуть бути застосовані до реалізації прав та законних інтересів кредиторів у процедурі банкрутства. При цьому доречніше використовувати саме термін «реалізація», оскільки він допускає як активну, так і пасивну форми поведінки кредиторів. Кредитори можуть захищати свої права та законні інтереси через подання до господарського суду заяв про визнання боржника банкрутом, про встановлення своїх вимог тощо. Захист прав кредиторів може бути реалізований комітетом кредиторів та арбітражним керуючим без їх участі, тобто пасивно. Особливо це стосується кредиторів, що не увійшли до складу комітету.

Аналогічний підхід слід також застосувати і під час аналізу понять «захист» та «охорона» прав і законних інтересів кредиторів.

Відповідно до усталеної в наукі традиції, поняттям «охорона» прав охоплюється вся сукупність заходів, що забезпечують нормальний перебіг реалізації права. Це поняття складають не тільки правові заходи а й економічні, політичні, організаційні та інші, які спрямовані на створення необхідних умов для реалізації суб'єктивних прав. До правових заходів охорони належать усі заходи, за допомогою яких забезпечується розвиток правовідносин та відновлення порушених або оспорюваних прав та законних інтересів.

Поряд із таким широким розумінням охорони, в наукі та законодавстві використовують і більш вузьке значення цього терміна – захист прав та законних інтересів. Під ним розуміють передбачені законом заходи, що мають на меті лише відновлення та визнання прав під час їх порушення або оспорювання. Інакше кажучи, поняття «захист» вживається під час порушення конкретних прав певних суб'єктів. Перед законодавством, що регулює провадження у справі про банкрутство, постає завдання розробити та забезпечити належне функціонування норм, що спрямовані саме на захист прав та законних інтересів кредиторів.

Поняття «захист» знайшло своє відображення як у наукових роботах учених, юристів-практиків, так і у юридичній літературі. Наприклад, цей термін трактувався В. Далем як «заступничество, покровительство» тощо [4, с. 668]. Зрозумілим є те, що захист слід розуміти як попередження настання певних негативних наслідків та їх усунення.

У юридичній літературі щодо поняття «захист прав» є поширеним підхід, започаткований у працях радянських учених та в подальшому конкретизований сучасними дослідниками. Найбільш узагальнене визначення цього терміна наводить О. Подцерковний, який пропонує визначення захисту прав із позицій господарського права, що є доречним у цій роботі. Так, захист прав суб'єктів господарювання – це сукупність взаємопов'язаних правових заходів, засобів та форм, за допомогою яких забезпечується захист законних прав суб'єктів господарювання під час їх порушення [5, с. 426]. Це визначення слід доповнити точкою зору О. Скаун, згідно з якою захист розуміється відновленням порушеного правового статусу та притягненням порушників до юридичної відповідальності [6, с. 205].

З огляду на матеріально-правову природу відносин неспроможності, найбільш придатною для захисту кредиторів є остання теорія. На перший погляд убачається недоцільним розривати дослідження цього питання, оскільки від обраного захисту порушеного права до судового розгляду залежить і процесуальний статус та вирішення справи в суді тощо. Однак, саме захист прав кредиторів у справі про неспроможність (банкрутство) комплексно (як самостійної теми) у вітчизняній літературі не досліджувався. Для більш ефективного захисту прав кредиторів уже у порушеному провадженні слід вживати не менш ефективні засоби до початку судового розгляду. Такими мають стати превентивні заходи,

спрямовані на попередження здійснення певних дій зі зменшенням конкурсної маси тощо.

Однак у вітчизняній юридичній літературі зовсім не з'ясоване власне поняття «способі захисту прав кредиторів у справах про банкрутство» та «механізм захисту прав кредиторів у справах про банкрутство».

У наукі «способи захисту» визначають, як передбачені законом заходи, за допомогою яких може бути досягнуто припинення, попередження, усунення порушень права, його відновлення та/або компенсація збитків, спричинених порушенням права [7, с. 628].

Механізм захисту прав кредиторів можна визначити як систему матеріальних та процесуальних елементів, що зумовлюють можливість використання учасниками провадження у справі про неспроможність (кредитори, суд, арбітражний керуючий), передбачених нормативно-правовими актами способів, за допомогою яких відбувається забезпечення та відновлення прав кредиторів, а також попередження їх порушення.

Статтею 20 ГК України встановлено одинадцять способів захисту порушених прав, які можна застосувати до відносин між кредитором та боржником до порушення справи про банкрутство. Саме з моменту порушення провадження у справі про банкрутство в статусі кредитора відбуваються суттєві зміни, що призводять до обмеження його прав стосовно боржника [8, с. 47].

Таким чином, зазначені в ст. 20 ГК України способи захисту стосовно кредиторів у справах про банкрутство зводяться до декількох, передбачених Законом «Про банкрутство». До того ж частіше ці способи реалізуються не самим кредитором, а через збори та комітет кредиторів.

Звернення кредитора до суду із заявою про порушення провадження про банкрутство, встановлення вимог кредиторів належить до активної форми реалізації кредитором свого суб'єктивного права. Участь у зборах кредиторів також передбачає можливість безпосередньої реалізації кожним кредитором своїх правомочностей під час прийняття відповідних рішень цим органом. Роботу в комітеті кредиторів не можна однозначно зарахувати до активної або пасивної форми.

Так, кредитори, які входять до складу комітету, безсумнівно, прямо використовують свої права. Інші ж вимушенні доручити захист своїх прав та законних інтересів комітету кредиторів. З огляду на це, захист прав кредиторами, які не увійшли до складу комітету кредиторів, через діяльність комітету кредиторів належить до пасивної форми захисту. Діяльність комітету кредиторів, на наш погляд, є змішаною формою реалізації та захисту прав кредиторів у справах про банкрутство.

Відповідно до загального порядку, встановленого Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон), особа, яка вважає себе конкурсним кредитором, має заявити про наявність грошового зобов'язання перед ним у боржника, з метою включення цих вимог до реєстру вимог кредиторів для подальшого задоволення. Сама процедура встановлення вимог є своєрідним обмеженням прав кредиторів, що виникають із зобов'язань боржника. Із моменту винесення госпо-

дарським судом ухвали про прийняття заяви про порушення провадження у справі про банкрутство, вимоги до боржника можуть бути пред'явлі винятково з дотриманням порядку за ст. 14 Закону.

Процедура визнання вимог прямо впливає на процесуальні права кредиторів, що реалізуються через спеціально створювані органи (збори та комітет кредиторів).

Загальні збори та комітет кредиторів мають свою компетенцію, власний порядок формування та припинення діяльності, свої цілі функціонування. Проте норми Закону, що регламентують участь кредиторів у цих органах, мають суттєві недоліки.

Так, наприклад аналіз ч. 5 ст. 16 Закону дозволяє дійти висновку, що загальні збори кредиторів позбавлені повноважень щодо прийняття важливих управлінських рішень і тому не здатні впливати на фінансово-господарську діяльність боржника в процедурах банкрутства. Тобто збори кредиторів правомочні лише щодо виборів та визначення умов функціонування комітету кредиторів. Вирішення найважливіших питань кредиторів, можливості визначення подальшого розвитку справи про банкрутство законом належить компетенції комітету кредиторів.

Згідно з ч. 8 ст. 16 Закону, комітету кредиторів належить право прийняття рішень про підготовку та укладення мирової угоди; унесення пропозицій господарському суду щодо продовження або скорочення строку процедур розпорядження майном боржника чи санації боржника; звернення до господарського суду з клопотанням про відкриття процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) та про призначення нового арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), надання згоди на укладення арбітражним керуючим значних угод боржника чи угод боржника, щодо яких є зацікавленість тощо. У російській юридичній літературі через обмеженість правомочностей зборів кредиторів їх порівнюють із пасивністю загальних зборів акціонерів в акціонерному товаристві [9, с. 154].

Зміст положень Закону не дає чіткої відповіді про правовий статус комітету кредиторів: чи є він представницьким органом, чи займає дещо інше місце у справі про банкрутство?

Цивільним кодексом України представництво визначено, як правовідношення, у якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ч. 1 ст. 237). Серед представників ЦК України викresлює осіб, які хоч і діють у чужих інтересах, але від власного імені та осіб, уповноважених на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє.

Співвідносячи повноваження комітету кредиторів та осіб, що здійснюють представницькі функції, можна стверджувати, що застосування терміна «представництво» в цьому контексті є сумнівним. Відносини між

кредиторами та комітетом кредиторів не є представницькими, хоча б тому що комітет кредиторів, його обсяг та характер його правомочностей не підпадають під зміст поняття «представник».

Через встановлений у Законі принцип голосування під час вибору комітету кредиторів, кредитори з порівняно невеликим розміром вимушенні приймати волю більшості. На наш погляд, ця ситуація може привести до суттєвого погіршення їхнього становища через відсутність можливості впливу під час вирішення певних питань. Задля захисту прав та інтересів дрібних кредиторів, убачається доцільним унести в Закон положення про обов'язкову участь у комітеті кредиторів представника таких осіб. Під дрібними кредиторами мають на увазі кредиторів, розмір вимог кожного з яких становить не більше 10% від загальної суми вимог. Звичайно, такий представник повинен бути повноправним членом комітету кредиторів. З уведенням такої норми процедура ухвалення рішень комітетом кредиторів буде більш прозорою, зрозумілою для дрібних кредиторів, а захист їх прав – більш ефективним.

Уваги потребують процесуальні аспекти діяльності зборів кредиторів. Як зазначає П. Пригуза, проведення зборів кредиторів, як і комітету кредиторів, Закон «Про банкрутство» не пов'язує з будь-якими процедурами у справі про банкрутство [10, с. 70]. На цій підставі він стверджує про автономність кредиторів щодо вирішення питань необхідності утворення комітету кредиторів, регулювання періодичності зборів тощо.

Однак не можна сказати, що кредитори самостійно визначають строки та порядок проведення своїх зборів. Закон «Про банкрутство» (ч. 1 ст. 16) чітко закріпив, що протягом десяти днів після внесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна повідомляє кредиторів, згідно з реєстром вимог кредиторів, про місце і час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення. До участі в перших зборах запрошується також уповноважену особу акціонерів або учасників товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю.

Надалі збори кредиторів скликаються арбітражним керуючим за його ініціативою або ініціативою комітету кредиторів чи інших кредиторів, сума вимог яких складає не менше однієї третини всіх вимог, включених до реєстру вимог кредиторів, або за ініціативою однієї третини кількості голосів кредиторів. Збори кредиторів на вимогу комітету кредиторів або окремих кредиторів скликаються арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) протягом двох тижнів від дня надходження письмової вимоги про їх скликання. До того ж Законом імперативно встановлено, що збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника.

Не можна також погодитись із припущенням щодо самостійного вирішення кредиторами доцільності утворення комітету кредиторів. Закон однозначно закріпив обов'язковість обрання комітету кредиторів у складі не більше семи осіб. Автономність комітету кредиторів пов'язана та залежить від проведення тієї чи іншої процедури банкрутства. Виняток становить лише такий захід, як місцева угоди.

Із вищевказаного видно, що Закон достатньо чітко врегулював процесуальний аспект діяльності зборів та комітету кредиторів.

Окремої уваги заслуговує дослідження порядку ухвалення рішень зборами та комітетом кредиторів, оскільки він відображається на ступені реалізації прав окремих кредиторів.

Однак проблема не вирішиться встановленням у національному законодавстві такої умови. Головним недоліком є система підрахунку голосів, про яку вже згадувалось вище. Через кумулятивний спосіб голосування певні рішення приймаються великими кредиторами на свою користь. Дуже часто складається ситуація, коли переважна більшість голосів належить одному кредиторові, зокрема державному податковому органу. Про специфіку цього кредитора неодноразово визначали як українські, так і іноземні правники [11, с. 48–50; 12, с. 158]. Зв'язаний чисельними відомчими актами, керівник певної податкової структури відповідає за свої дії як конкурсного кредитора перед державою. Через це йому важко погодитись на санацию боржника, мирову угоду тощо. Через розміри своїх вимог ці кредитори здатні прискорити визнання боржника банкрутом та подальшу його ліквідацію.

Нерівність процесуальних прав кредиторів під час голосування призводить до того, що окрім кредиторів, як правило дрібні, не можуть реалізувати свої вимоги до боржника. Убачається доцільним закріпити в Законі перелік підстав визнання рішень зборів кредиторів недійсними.

Вирішення цієї проблеми можливе також і у зміненні способу розподілу голосів кредиторів. Існуючий принцип пропорційності слід змінити на принцип «один кредитор – один голос». Убачається, що запро-

вадження цього принципу сприятиме більш справедливому ухваленню рішень стосовно всіх кредиторів. Цим шляхом пішло законодавство зарубіжних держав. Наприклад, у Словаччині для кворуму зборів кредиторів достатньо присутності хоча б одного кредитора з правом вирішального голосу незалежно від кількості голосів, що він має. Рішення ухвалюються простою більшістю голосів кредиторів, що беруть участь у зборах [13, с. 25].

Проте існує думка, що принцип голосування «один кредитор – один голос» не вирішить проблему волі великих кредиторів [14, с. 38]. Пояснення цього твердження ґрунтуються на існуванні таких інститутів цивільного права, як відступлення права вимоги (ст. ст. 512–519 ЦК України). Наслідком його використання буде поява декількох нових кредиторів замість одного первісного. Звичайно, особи, яким первісний кредитор відступив частину своїх вимог до боржника, будуть повністю йому підконтрольні. На противагу цієї точки зору можна навести аргументи. По-перше, такі кредитори, як фіскальні органи, не можуть вчиняти такі дії. По-друге, запобіганням подрібнення вимог кредиторів може стати заборона Законом «Про банкрутство» передання кредиторами частини своїх вимог третім особам від моменту їх пред’явлення до суду в межах справи про банкрутство.

На наш погляд, практика застосування Закону «Про банкрутство» свідчить про відсутність належного захисту прав та інтересів кредиторів у справах про неспроможність (банкрутство). Тому важливо удосконалити існуючі та запровадити нові заходи, які захищатимуть права та інтереси кредиторів не тільки на етапі провадження у справі про банкрутство, а ще до порушення провадження у справі про банкрутство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003р № 436-IV. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22, – Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40–44, – Ст. 356.
3. Большой юридический словарь [Текст] / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : Инфра, 1998. – 896 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: [В 4 т.] [Текст] / В. Даль [статьи А. М. Бабкина, В. П. Вомперского]. – М. : Русс. яз., 1989. – Т. 1: А-З. – 699 с.
5. Хозяйственное право: Учебник [Текст] / В.К. Мамутов [и др.]; под ред. В.К. Мамутова – К.: Юрінком Интер, 2002. – 912 с.
6. Скакун О.Ф. Теория государства и права [Текст] / О.Ф. Скакун – Харьков: Консум, 2000. – 704 с.
7. Брагинский М. И. Договорное право: общие положения [Текст] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский – М. : Статут, 1997. – 681 с.
8. Царик Г.П. Реализация и охрана прав и законных интересов кредиторов при банкротстве хозяйствующих субъектов [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г.П. Царик – Екатеринбург. – 2008. – 166 с.
9. Телюкина М. В. Основы конкурсного права [Текст] / М. В. Телюкина – М: Волтерс Клювер, 2004. – 560 с.
10. Пригуза П. Д. Проблеми теорії і практики конкурсного права в Україні: неспроможність та банкрутство. Монографія [Текст] / П.Д. Пригуза. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 528 с.
11. Жуків А. Про вимоги до заяви кредитора про порушення справи про банкрутство боржника [Текст] / А. Жуків // Бізнес. – 1998. - № 39. – С. 48–50.
12. Поляков Б.М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине [Текст] / Б.М. Поляков: – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін ЮрЕ», 2003. – 440 с.
13. Порохов М. Г. Основные принципы реформирования законодательства о банкротстве на примере стран Восточной Европы [Текст] / М. Г. Порохов // Адвокат. – 2005. – № 12. – С. 24–28.
14. Хозяйственное право Украины: Учебник [Текст] / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – Х. : «Одиссей», 2005. – 464 с.